

בעקבות "התפעל" ייחודי במקרא

תקציר

בהתפתחות השפה העברית קיבל בניין **התפעל**, משמעויות רבות. בפתח המאמר ננסה להצביע על משמעות ייחודית, שיש לשורש **חנ"ן** בהתפעל בספרי-המקרא; ובעקבות הדברים – נציע לשייך למשמעות זו פעלים נוספים.

מילות מפתח: התחנן; התפלל; התנדה; התנדע; 'האחר'; יוסף; משה; שר-החמישים; אסתר.

הקדמה: "להתחנן" – מהו?

לבניין התפעל בספרי המקרא – קיימות משמעויות אחדות; שתיים מהן – פעולה חוזרת או הדדית.¹ אנו ננסה להצביע על משמעות ייחודית, שיש לפועל חנ"ן בהתפעל בספרי-המקרא, ובעקבות הדברים – נציע לשייך למשמעות זו פעלים נוספים.

הפעל חנ"ן – בהתפעל (ה ת ח נ ן) – מצוי במקרא 17 פעמים בעברית בספרים ספורים בלבד: בראשית, דברים, מלכים, הושע, תהלים, איוב, אסתר ודה"י, ופעם אחת הוא מופיע **בארמית** בדניאל (ו', יב). ביאורו המקובל: ביקש, התפלל;² ביקש רחמים, הפיל תחינתו;³ ביקש חנינה, תחנונים; התפלל.⁴

ואכן, משמעות הצורה הדקדוקית **התחנן**, כבקשה ותפילה, מצויה – כפי שיתברר לנו בהמשך עיוננו – בספרות המקראית שמחוץ לתורה: הן בלשון השירית והן בלשון הפרוזה – בצירוף: התחנן אל ד'. אך, נראה לנו, כי דווקא בשני חומשי התורה – בספרי בראשית ודברים – תתגלה המשמעות הקדומה, המורכבת של **התחנן** (כפי שיבואר להלן) באופן הבא:

האדם מתחנן (על נפשו), בשעה שהוא ניצב אל מול האחר – חסר-אוניים לגונן על עצמו, ולפיכך בוחר, במודע, להחריש – להתאפק, להימנע מלהשיב. רק, לימים, תתברר הסיטואציה הקשה

1. ראו י' בלאו, תורת ההגה והצורות של לשון המקרא, ירושלים תש"ע, עמ' 218.

2. ראו א' אבן-שושן (עורך), קונקורדנציה חדשה לתורה נביאים וכתובים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 385.

3. ראו א' אבן-שושן, המלון החדש, ירושלים תשל"ב, עמ' 411.

4. ראו מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית, רמת-גן תשס"ו, עמ' 324.

שנקלע אליה באותה שעה, ובגללה נאלם דום – ונשתתק.

יוסף ואחיו

מודל המצב, הממחיש משמעות מורכבת זו של הפעל **התחנן** – יתבאר באזכור הראשון של סיטואציה הנתחנת במקרא, בבראשית מ"ב, כא:

ויאמרו איש אל אחיו: אבל אשמים אנחנו על אחינו, אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו – ולא שמענו; על כן באה אלינו הצרה הזאת.

האחים מאשימים את עצמם – בדרך של הבטה-לאחור⁵ – על שלא הבינו – **ולא שמענו**⁶ – את פשר התנהגות אחינו (ב)אשר⁷ **ראינו צרת נפשו – בהתחננו אלינו.**

המדרש⁸ על-אתר מבאר את הסיטואציה שמאחורי הביטוי: **בהתחננו אלינו** – על-פי המשמעות הפשטנית המקובלת: לבקש על נפשו. וכך תתואר התמונה המלאה של האירוע:

אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו וגוי' – ר' לוי בשם ר' יוחנן בר שאילה (שילה): אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה רואה (את) אחיו מוכרים אותו – ושותק?! אלא מלמד, שהיה מתחבט לפני רגליו של כל אחד ואחד לרחם עליו – ולא ריחם.⁹

רמב"ן בפירושו לפסוקנו – מתייחס למדרש זה:¹⁰

אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו, חשבו להם האכזריות לעונש גדול יותר מן המכירה,

כי היה אחיהם-בשרם מתחנן ומתנפל לפניהם – ולא ירחמו.

והכתוב לא ספר זה שם, או מפני שהדבר ידוע בטבע, כי יתחנן אדם לאחיו בבואו לידם להרע לו, וישביעם בחיי אביהם¹¹ ויעשה כל אשר יוכל להציל נפשו ממות.

או שירצה הכתוב לקצר בסורחנם.

או מדרך הכתובים, שמקצרים במקום אחד, ומאריכים בו במקום אחר.

אף-על-פי שרמב"ן מקבל את הפרשנות המקובלת של "מתחנן ומתנפל לפניהם" ומוסיף "וישביעם בחיי אביהם" – קשה לו: מדוע אין הדברים מתוארים במקומם. תירוצו – "מדרך

5. ראו מ' ויינפלד (עורך), **בראשית** (עולם התנ"ך), תל-אביב תשנ"ג, עמ' 231.

6. ראו קדרי (לעיל הערה 4), שמע קל 3. הבין, עמ' 1116.

7. או: כי ראינו. קדרי (שם), אשר ב. I ותוספת הערה בסיום, עמ' 78.

8. ראו **מדרש בראשית רבא**, ג. מהדורת י' תיאודור וח' אלבק, ירושלים תשכ"ה, צ"א, ח, עמ' 1130; מ"א מירקין, **מדרש רבה בראשית רבה**, ד, תל-אביב תשמ"מ, צ"א, ח, עמ' 109. ודבריו בהערה: "דברי תורה עניים במקומן, ועשירים במקום אחר". כאן מגלה לנו הכתוב, שיוסף היה מיצר ביותר באותה שעה והתחנן אליהם.

9. ראו ל' גינצבורג, **אגדות היהודים**, ג, ז: יוסף, רמת-גן תשכ"ח, עמ' 5.

10. ראו מ"ל קצנלבוגן (עורך), **תורת חיים המשנה חומשי תורה**, ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' רא. והערה 64: מקורו – **בראשית-רבא** צ"א, ח.

11. ראו גינצבורג (לעיל הערה 9), עמ' 5.

הכתובים" – ספרותי, ולא ענייני.

כדי להציע את פרשנותנו העניינית לתחונני יוסף – נשוב ונעיין בתיאור האירועים בעמק דותן (ל"ז, כג-כה):

ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו – לתדהמתו – לא נהגו בו כאחים, אלא – בקנאתם ובזעמם – התנפלו עליו: ויפשיטו את יוסף – לא האח! – את כתנתו – החלוק שעל גופו – יחד עם – את כתנת הפסים – העליונה, המגעת עד פסי ידיו ורגליו – אשר עליו.

יוסף נדהם מן המעשה – בא בהלם ומחריש! יוסף מבין, כי חייו נתונים בידי אחיו ('האחר'); והאחים, אותה שעה, פועלים נחרצות כפי שתוכנן:

ויקחהו וישלכו אתו – את המלשין! – הפְּהָה! לא להמיתו – כמסתבר מן העובדה: והבור רַק, אין בו מים.

מושלך הבורה – יוסף מוסיף להחריש, כשהוא מניח, לתומו, כי אחיו הניחוהו לגורלו, שהרי הסתלקו והלכו הרחק מן הבור: **וישבו לאכל לחם.**

נמצאנו למדים, כי יוסף אכן החריש – בהתחננו אלינו בשעה שאחיו הפשיטוהו והשליכוהו הבורה. מסתבר, שיוסף – המוסיף ומחריש בתוככי הבור – אינו קורא לעזרה (עד אשר (כח): **ויעברו אנשים מדינים סחרים ומשכו ויעלו את יוסף מן הבור**) – אלא עושה עתה, בבור, את חשבון-נפשו:¹² יוסף, שלאחר ההלם, מתעורר להבין, כיצד בהתנהגותו האגוצנטרית-נאיבית, הביא לקנאת אחיו בו, ולפיכך – משאך זרקוהו הבורה בלבד – הניח, שאין הם מבקשים להמיתו, ישירות; וכי הם מוסרים את גורלו ביד האלוהים.

על יסוד פרשנותנו לפועל **להתחנן** – יובן, עתה, הכתוב שבפתח עיונו: כעבור שנים רבות, במצרים, דורש יוסף **השליט על הארץ** (מ"ב, כ): **ואת אחיכם הקטן תביאו אלי, ויאמנו דבריכם – ולא תמותו – ויעשו כן.**

לפתע **אחיכם הקטן** מזכיר להם את 'האח הקטן' יוסף (כא): **ויאמרו איש אל אחיו: אבל אשמים אנחנו על אחינו – הקטן 'האחר' – אשר ראינו צרת-נפשו – את מצוקתו: חדל-אונים מלגונן על עצמו, ולפיכך: בהתחננו אלינו – נאלם דום ומחריש – ולא שמענו: לא הבינונו את משמעות זעקתו המאופקת. על כן באה אלינו הצרה הזאת.**

משה ואלוהים

הכתוב השני בתורה, המתאר אדם מתחנן, מתגלה בנאומו של משה בספר דברים ג', כג-כח:

ואתחנן אל ד' בעת ההיא לאמר: ...אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן – ההר הטוב הזה והלבנון.

ויתעבר ד' בי למענכם – ולא שמע אלי – ויאמר ד' אלי: רב לך, אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה. עֲלֵה ראש הפסגה, ושֵׂא עֵינֶיךָ יְמֵה וצַפְנֵה ותימנה ומזרחָה, וראה בעיניך, כי לא תעבר את הירדן הזה.

12. ראו נ' אררט, "וינתם אותם וידבר על לבם", **בשדה חמד**, 15, ו-ז (תשל"ב), עמ' 421-430, ניתוח ספרותי-אידיאלי של היחידה המקיפה בראשית ל"ו-ל"ז. וראו נ' אררט, **הדרמה במקרא**, ירושלים תשנ"ז, פרק ט': סיפור יוסף ואחיו בארץ כנען כדרמה במבנה קלימטי, עמ' 74-78.

וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו, כי הוא יעבר לפני העם הזה, והוא ינחיל אותם את הארץ אשר תראה.

כמו בפרשת יוסף ואחיו – הפועל **ואתחנן** מתייחס לאירוע מן העבר – כדברי הכתוב: **בעת ההיא**. קָתם ולא פירש מהו אירוע זה. בשל דברי הסיום **וצו את יהושע** – מציע רמב"ן, על אתר, שתי סיטואציות אפשריות, הכרוכות במינוי יהושע, במקום משה, כמנהיג, המנחיל את הארץ:¹³

וטעם **בעת ההיא**, רמז לעת הגזרה שהזכיר: **גם בי התאנף ד'** (לעיל א', לו) [בעקבות חטא המרגלים: **גם אתה לא תבא שם – יהושע בן נון העמיד לפניך הוא יבא שמה**].

ולא נזכרה שם התחינה ביום המעשה.

והנכון, **כי בעת ההיא**... ויהיה זה כאשר נאמר לו: **עלה אל הר העברים הזה** (במדבר כ"ז, יב) [בעקבות חטא מי מריבת קדש. שם, יד: **כאשר מריתם פי במדבר צן**].

כי אז ביקש רחמים על הדבר והתחנן התחינה הזאת, וכאשר לא שמע ה' בקולו, חזר והתפלל: **יפקד ד', אלהי הרוחות לכל בשר, איש על העדה**, כמו שנזכר שם (פסוק טז), וזהו [קח לך את יהושע בן נון, איש אשר רוח בו (שם פסוק יח) מקביל אל], **וצו את יהושע** (בדברים ג', כח).¹⁴

גם הירש¹⁵ ראה לנכון להפנות, אל אירועי מדבר צן, את הרמז בכתוב **בעת ההיא** – ראה במדבר כ"ז, יב ופירש שם. רוצה לומר: תחונני משה **בעת ההיא** מצביעים על הסיטואציה הקשה, שעמד בה משה (במדבר כ"ז, יד): **כאשר מריתם פי במדבר צן במריבת העדה – להקדישני במים לעיניהם, הם מי מריבת קדש (ב)מדבר-צן**.

נפנה עתה ונראה, מה מספרת התורה (במדבר כ'), על שאירע למשה במדבר צין. האמנם נמסר שם (הצעת רמב"ן), שמשה (**ואתחנן**) "בקש רחמים על הדבר והתחנן התחינה הזאת!"

מן המסופר ברור, כי משה נפגע מהתנהגות הדור השני, האמור להתנחל בארץ.¹⁶ בתחילת הריב – נמלט על נפשו (פסוק ו): **ויבא משה ואהרן, מפני הקהל, אל פתח אהל מועד – ויפלו על פניהם, ויִרְא כבוד ד' אליהם**. לאחר מכן – מתוך כעס (י-יא): **ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע**. **ויאמר (מיוזמתו): שמעו נא, המרים, המן הסלע הזה נוציא (מדבר בלשון רבים, כאיש-אלוהים) לכם מים! וירם משה את ידו, ויך את הסלע במטהו פְעַמִּים, ויצאו מים רבים, ותשת העדה ובעירם**.

על התנהגות בלתי-הולמת זו – של מנהיג ברמת משה – באה תגובה קשה מעם ד', ולאחריה –

13. ראו צנלנבוגן (לעיל הערה 10), דברים ג', כג, עמ' לב.

14. כך נראה לנו לתקן ולקרוא את דברי רמב"ן.

15. ראו שמשון ב"ר רפאל הירש, **ספר דברים**, ירושלים תשמ"ח, עמ' ל.

16. ראו אררט, **הדרמה במקרא** (לעיל הערה 12), פרק טו: פרשת מי-מריבה כדרמה במבנה קלימטי, עמ' 131-132, הבעיה הפרשנית. משה מצטווה (כ', ז-ח): **קח את המטה, והקהל את העדה, אתה ואהרן, אחיך, ודברתם אל (מול) הסלע לעיניהם (וכה תאמר): ונתן (=יָתַן הסלע) מַיִמֹּי!** (ולאחר מכן), **והוצאת להם מים מן הסלע** (בהכאת המטה), **והשקית את העדה ואת בעירם**.

אך בשעה שמשעה ממלא את הצן, הוא משנה כאן מן המסר האלוהי, ובהריון אפו – כמקנא לד' – נוזף במתקהלים ודובר כאלוהים – PLURALIS MAJESTATIS מטעמו: **שמעו נא המרים, המן הסלע הזה נוציא (נוקט לשון רבים) לכם מים!?** כביכול, המים עומדים לצאת מכוח הדיבור (כמעשה חרטומי מצרים), ולא מכוח הכאת המטה (כפלא אלוהי) – בדומה לאירוע במטה ומריבה.

אין הכתוב מספר על תגובת משה, המבין, כי אלוהים ('האחר' האולטימטיבי) חרץ את דינו, וכי אין בידו מה לעשות עתה (**בעת ההיא**). משה מוצא, אפוא, עצמו מחריש (**ואתחנן**).

וכך, מנוסחים הדברים בהמשך (פסוק יב):

ויאמר ד' אל משה ואל אהרן: יען לא האמנתם בי (=לא האמנתם – לא עשיתם בנאמנות את הצו – על מנת) להקדישני (באות פלאי) לעיני בני ישראל, (לכן) לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ, אשר נתתי להם.

בסמוך, בהמשך (פסוק יג), במקום לציין כי משה החריש – כאמור בנאום משה (דברים ג', כ) **ואתחנן אל ד' בעת ההיא לאמר** – מובאת כאן 'הערת הכתוב'¹⁷, הנראית מיותרת, לכאורה: **המה מי מריבה – אשר רבו בני ישראל את ד' – ויקדש בם.**

המאמר המוסגר בלשון **המה מי מריבה**, רומז אל מה שחשב משה בלבו, כשהתחנן אל ד', **בעת ההיא**, כמובא בנאומו בהמשך (ג', כח): **ויתעבר ד' בי למענכם – בעטייכם**.¹⁸ לשון זו (של מי מריבת קדש) חוזרת ונשנית, בזיקה אל האמור בהמשך נאום משה (פרק כ"ז) **עלה ראש הפסגה**, בדברי הכתוב (במדבר כ"ז, יב-יד):

ויאמר ד' אל משה: עלה אל הר העברים הזה, וראה את הארץ, אשר נתתי לבני ישראל. וראיתה אתה, ונאספת אל עמך גם אתה, כאשר (=כמו ש...) נאסף אהרן אחיד.

כאשר (=משום ש...) מריתם פי במדבר צן במריבת העדה להקדישני במים לעיניהם; הם מי מריבת קדש (ב)מדבר-צן.

שוב, בסיום, רומז הכתוב כאן ללשון **המה מי מריבה**, שהובאה – כמאמר מוסגר – בסיום האירוע במדבר צין, **בעת ההיא**, שעה שמשה – **ואתחנן** – לפי ביאורנו: נאלם דום. זאת – ועוד:

בהמשך הכתוב בספר במדבר (בדומה לציטוט מדברי ד', שבסוף דברי משה בספר דברים: **וצו את יהושע וחזקה ואמצהו**...) מובאת כאן בקשת משה למינוי ממלא מקומו (כ"ז, טו-כג):

וידבר משה אל ד' לאמר: יפקד ד', אלהי הרוחת לכל בשר, איש על העדה... ויאמר ד' אל משה: קח לך את יהושע בן נון, איש אשר רוח בו. ויעש משה, כאשר צוה ד' אתו... ויסמך את ידיו עליו ויצוהו, כאשר דבר ד' ביד משה.

נמצאנו למדים: משה, לפי ביאורנו, **ואתחנן** – מחריש ומתאפק מלומר את שהיה על לבו **בעת ההיא** – בשעה שנגזרה עליו הגזרה: **יען לא האמנתם בי... לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ, אשר נתתי להם**. לאחר ברור פנימי עם עצמו – הבין משה, כי בעקבות תגובתו הבלתי-פרופורציונלית על תביעת-העם למים – **שמעו נא המרים** – שוב לא יוכל להנהיג את העם במלחמות-הכיבוש וההתנחלות בארץ. משה – כפרט, **בעת ההיא**, האמין בלבו, כי בחסדי-האל יורשה, לפחות, להיכנס אל הארץ – ונדחה על-ידי אלוהים (דב' ג', כו): **ויתעבר ד' בי, למענכם**,

17. השוו זאת אל ההערה, המפסיקה את הכתובים – מבחינה ספרותית – בפרשת העקדה (בראשית כ"ב, יד)... (כ) אשר יאמר היום – בהר ד' יראה.

18. ראו רס"ג ורש"י על-אתר (על-פי ספרי פינחס קלה): אתם גרמתם לי, וכן הוא אומר: ויקציפו על מי מריבה, וירע למשה בעבורם (תהלים ק"ו, לב). משמעות זו נזכרה במקרא. השוו נחמיה ו', יג.

ולא שמע אלי – כיוון ש"דָּבַר (=מנהיג) אחד לדור, ואין שני דְּבָרִין לדור".¹⁹ לפיכך ציווהו (דב' ג', כז): **עֲלֶה ראש הפסגה**; ובהמשך (פסוק כח): **וצו את יהושע, וחזקהו ואמצהו, כי הוא יעבר לפני העם הזה, והוא ינחיל אותם את הארץ אשר תראה** – כסיום הנאום של משה, שפתיחתו (פרק ג', כג): **ואתחנן אל ד' בעת ההיא**.²⁰

שר החמישים ואליהו

בספרי נביאים מוצאים אנו אדם נוסף, הנקלע לסיטואציה גורלית קשה – והוא **מתחנן** (מחריש – על-פי ביאורו), בעומדו לפני האחר, אלא שהפעם, לאחר חשבון-נפש פנימי זה, הוא **מדבר**; אך אינו חושף את חרדתו הפנימית **בעת ההיא**. מהות חרדתו לנפשו – מתבררת רק בהמשך האירועים – כפי שראינו אצל תחנוני יוסף ומשה.

ראשיתו של הסיפור (מלכים ב', א):

ויפל אחזיה בעד השבכה בעליטו אשר בשמרון, ויחל. וישלח מלאכים ויאמר אֲלֵהֶם: לכו דרשו בבעל-זבוב (=זבול – הנשגב, העליון, הנשיא), אלהי-עקרון, אם אחיה מִחְלֵי זה.

ומלאך ד' דבר אל אליה התשבי (במראה נבואי):²¹ קום עלה לקראת מלאכי מלך שמרון ודבר אֲלֵהֶם: המבלי אין אלהים בישראל – אתם הלכים לדרש בבעל-זבוב, אלהי-עקרון?! ולכן כה אמר ד': המִטָּה, אשר עלית שם, לא תרד ממנה, כי מות תמות. וילכ [ו אל]²² אֲלֵיהָ.

אליהו פוגש אותם ומעביר, באמצעותם, את דבר ד': **... כי מות תמות.**

מדברי השליחים – מבין אחזיהו, כי **האיש, אשר עלה לקראתם... אליה התשבי הוא**. אחזיה מחליט, כמסתבר, לוותר על המשלחת לבעל-זבוב ושולח לקרוא אליו את אליהו, **איש האלהים**, על מנת שירפאהו.

וישלח אליו שר-חמשים וחמשי. ויעל אליו, והנה ישב על ראש ההר (אפשר הכרמל). וידבר אליו (בסוד – בחשאי):²³ המלך דבר (אלי בחשאי – אנא) רדה. ויענה אליהו וידבר אל שר החמשים: ואם איש אלהים אני, תרד אש מן השמים (כמעשה קנאתו בהר הכרמל) ותאכל אתך ותא... חמיד.

אחזיהו מתעקש ושולח **שר חמשים אחר**, המנסח את פניית המלך (החרד, לנפשו – בחוליו): **כה**

19. ראו **סנהדרין** ח' ע"א: **כתיב כי אתה תבוא** (דב' ל"א, ז) ו**כתיב כי אתה תביא** (שם, כג), אמר רבי יוחנן: אמר לו משה ליהושע: אתה והזקנים שבדור עמהם. אמר לו הקדוש ברוך הוא: **טול מקל והך על קדקדם – דָּבַר אחד לדור, ואין שני דְּבָרִין לדור!**

20. השו **ילקוט שמעוני**, ירושלים תש"כ, פרשת שלח פרק י"ד (תשמ"ג), עמ' 488. 'ואל תשאל לו בשעת נדרו' – לְמַד ממה: כשאמר לישראל (במדבר כ', י) **שמעו נא המורים**, נשבע הקב"ה, שלא יכנס לארץ, שנאמר (שם, יב): **לכן לא תביאו את הקהל**. ואין **לכן** אלא (לשון) שבועה, שנאמר (שמ"א ג', יד) **לכן נשבעתי לבית עלי**. אמר משה: שעה של שבועה היא, איני צריך לדבר עכשו. המתין משה [לסוף] מ' שנה. התחיל מתחנן (דברים ג', כג) **ואתחנן אל ה' א"ל הקב"ה** (פסוק כז): **עֲלֶה ראש הפסגה**.

21. השו במדבר י"ב, ז-ח: **פה אל-פה אדבר בו, ומראה ולא בחידות, ותמונת ה' יביט**. דיבור מלאך ה' אל אליהו אָמַר כאן בצורת עבר **מוקדם**: ומלאך ה' דבר (במקום: וידבר מלאך ה').

22. כך נראה להשלים את הביטוי הלא מובן: **וילך אליה**.

23. ראו האחים הפועלים **במרימה** – בראשית ל"ד, יג: **וידברו** – הסתודדו, בחשאי, בינם לבין עצמם. וראו במדבר י"ב, א; שופטים ז', יא-יג, ועוד במקרא.

אמר המלך: מהרה (אנא) רדה! ואליהו – שב על דבריו ומעשה קנאתו. לפיכך, נחרד שר החמישים השלישי לנפשו (חרד מקנאת איש האלהים), והוא 'מתחנן':

ויעל ויבא שר החמישים השלישי ויכרע על ברכיו, לנגד אליהו, ויתחנן אליו – מחריש, מאופק. עושה את חשבון-נפשו – אל מול איש-האלהים, הנראה לו נתון במתח נפשי (מסתבר), שהוא חרד להיפגש עם המלך – כפי שמתברר מדברי מלאך-ד', בהמשך הדברים: **אל תירא מפניו!**

לפיכך, אחר שהות-מה, מחליט, **שר-החמישים**, הפעם, להסתכן: **וידבר אליו (בחשאי): איש האלהים! תיקר-נא נפשי ונפש עבדיך אלה (ה)חמישים (תיקר נא) בעיניך. הנה ירדה אש מן השמים ותאכל את שני שרי החמישים הראשנים ואת חמשיהם...**

האיש מאריך בדיבור – ותגובה מעם **איש האלהים** לא באה. בניסיון אחרון למנוע את האסון, אחר שהות-מה, שב האיש ומבקש על נפשו: **ועתה – תיקר נפשי בעיניך...**

להפתעת האיש – אין איש האלוהים מגיב, הפעם, על דרך הקנאה לכבודו: ²⁴ אין אליהו מוריד אש, מטעמו, כמעשהו בקודמיו. אדרבא: איש האלוהים מזמין אותו להצטרף אליו בדרכו אל אחזיהו – קצו האלוהים – לאחר שנתעשת מפחדו ממפגש עם המלך, שמא ימיתהו. **שר החמישים** נדמה לו, לאלהיו, **כמלאך ד'** (בדומה למלאך ד' המתגלה להגר ולאברהם).²⁵ וכך, מנוסחים הדברים בהמשך (פסוקים טו-טז):

וידבר מלאך ד' אל אליהו: רד אותו (=יחד אתו) – אל תירא מפניו (מפני המלך). ויקם וירד (=הזדרז לרדת) אל המלך. וידבר אליו (=הסתודד אתו ואמר לו בחשאי): כה אמר ד': יען אשר שלחת מלאכים לדרש בבעל-זבוב, אלהי-עקרון – המבלי אין אלהים בישראל לדרש בדברו – לכן המטה, אשר עלית שם – לא תרד ממנה, כי מות תמות.

עתה מבינים אנו, מה היו מחשבותיו של שר-החמישים, כאשר **ויתחנן אליו**: האיש, המודע לקנאת הנביא לכבודו וחושש מפני המפגש עם המלך, לא ידע, כיצד ישכנע את אליהו שלא לשוב על מעשהו בשני קודמיו, שרי-החמישים. לפיכך, רק לאחר שהחריש זמן רב (והוא מתבונן באיש-

24. ראו אררט, **הדרמה במקרא** (לעיל הערה 12), פרק כט: סיפור מעמד-הר-הכרמל כדרמה במבנה קלימטי. בפתחה "הנביא המקנא-לד" (עמוד 300) מוצג המסר, שה'מחזאי' מבקש להעביר לקוראיו-מאזיניו: נביא, המקנא לד' ופועל במידת-הדין, בלא שנצטווה, מקומו לא יכירנו כשליח-ד'. זאת – ועוד: קנאה לד' עשויה להתגלות כקנאת-הנביא לכבודו שלו, כפי שהיא מוצגת בפתח הדרמה הנוכחית (במפגש אליהו עם עובדיה ועם אחאב). המגיעה לשיאה בסיפור, המגולל את מעשה ההרג של אליהו בשר-י-החמישים ובחמישיהם (מל"ב פרק א'). המעשה כה חמור, בעיני האל, עד שהוא מעלה את אליהו בסערה השמימית, בסמוך לאחר מכן (שם פרק ב'). אליהו מפוטר משליחותו!

25. אכן, על דרך זו, ניתן להבין את 'הופעת' מלאך ד' אל הגר (בראשית ט"ז, ז) **על עין-המים במדבר**. דברי המלאך, האומר לה: **שובי אל גברתך, והתעני תחת ידיה** – משקפים את שעובר בנפשה ומביא אותה להודות בטעותה: כפיות-הטובה ביחסה לשרה. לפירוט ביאור דברים זה – ראו נ' אררט, **אמת וחסד במקרא**, ירושלים תשנ"ג, עמ' 69-75. על דרך זו נראה לנו לבאר גם את הופעת מלאך-ד' בסיפור העקדה (בראשית כ"ב). הופעתו ברגע הגורלי: **וישלח אברהם את ידו ויקח את המאכלת לשהט (לעלה) את בנו** – מצביעה על הזעזוע בנפשו של אברהם אותה שעה. לפתע הוא מתערר מן ההתלבטות: כיצד להבין את משמעות, האמור בחזון הלילה והעלהו **שם לעלה... (כ)אשר אמר אליך**. מלאך-ד' מתרה בו: **אל תשלח ידך אל הנער!** לפירוט ביאור דברים זה – ראו אררט (שם), עמ' 87-96 (בייחוד עמ' 92 ובו, בהערה 45, אזכור להתגלות מלאך-ד' למשה במעמד-הסנה).

האלוהים המהסס, הפעם, מלהוריד את האש) – פתח פיו וביקש רחמיים: **איש-האלהים, תיקר נא נפשי... בעיניך...**

שוב ראינו, כיצד האדם המתחנן, הנקלע לסיטואציה גורלית לחייו – מחריש, כשהוא עושה את חשבון-נפשו. ממה בדיוק היה חרד, באותה שעה – יתברר בהמשך האירוע. בסיטואציה הנוכחית שר-החמישים השלישי – לאחר שהות ממושכת – מחליט לנסות ולבקש רחמים על חייו, מאיש-האלוהים, הנראה לו מתלבט בנפשו.

אסתר ואחשוורוש

במגילת אסתר שבכתובים – מוצאים אנו את שתי המשמעויות של **להתחנן**: (א) זו המורכבת – עמידת האדם בפני 'האחר', מי שגורלו נתון בידיו, והוא מחריש; (ב) זו המשתמעת – בקשת האדם מן 'האחר' למלא את משאלתו.

בפתח סיפור המגילה, אסתר (הדסה), בתו המאומצת של **מרדכי** (מי שמתאמץ להיות ממעל כל השרים בחצר המלך אחשוורוש), נלקחת אל הרמון הוד-מעלתו.²⁶ אסתר, מבפנים, אמורה לקדם את האינטרסים של דודה, וכך, היא אכן עושה, בעת גילוי הניסיון **לשלח יד במלך אחשוורוש**. אולם (פרק ג'):

אחר הדברים האלה גדל המלך אחשוורוש את המן... וישם את כסאו מעל כל השרים אשר אתו... ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה... וַיִּמְלֵא המן חמה... ויבקש המן להשמיד את כל היהודים אשר בכל מלכות אחשוורוש, עם מרדכי.

המן אכן מצליח לשכנע את אחשוורוש להגשים את תכניתו (פרק ד):

ומרדכי ידע את כל אשר נעשה... ויבוא עד לפני שער המלך... ותבואנה נערות אסתר וסריסיה, ויגידו לה, ותתחלחל המלכה מאד... ותקרא אסתר להתנד... ויצא התנד אל מרדכי... ויגד לו מרדכי את כל אשר קרהו... ואת פתשגן כתב הדת, אשר נתן בשושן להשמידם – נתן לו להראות את אסתר – ולהגיד לה ולצוות עליה: לבוא אל המלך, להתחנן לו ולבקש מלפניו על עמה.

על הכתוב ויגד לו מרדכי את כל אשר קרהו – אומר המדרש:²⁷

אשר קרהו – בחלום. מלמד, שהזכיר לה את החלום אשר חלם, כעניין זה, בשנה השנית למלך אחשוורוש (בטרם נלקחה אסתר בשנת שבע למלכותו): וירא והנה רעש גדול... והנה שני תנינים גדולים ויריעו זה לקראת זה... וירא והנה זרחה השמש לכל הארץ וַיֵּאָוֶר העולם ויתרומם הגוי הקטן, והגבוהים הושפלו, ויהי שלום ואמת בכל הארץ. ויהי מהיום ההוא ומעלה וינצור מרדכי את החלום אשר חלם. ובעת

26. ראו הצגת הדברים מנקודת-מבט שונה: ארט (לעיל הערה 25), פרק ט"ז: "האמת האלוהית" במגילת אסתר – בפרט עמ' 350. וכן ארט, **הדרגה במקרא** (לעיל הערה 12), פרק ל"ה: מגילת אסתר כדרמה סטירית. **אסתר המלכה** לא הייתה כי אם **השגל** (נחמיה ב', 1), דהיינו פילגשו של המלך. המלכה-הגבירה, במלכות פרס, חייבת הייתה לבוא ממשפחת הפרתמים.

27. **אסתר רבה**, פרשה ח', פסקה ה.

אשר הצר לו המן, אמר לאסתר, על-ידי שלוחה (=התד): הנה החלום, אשר ספרתי לך בימי נעורייך, ועתה קומי ובקשי רחמים מאת הקב"ה, ובואי לפני המלך, והתחנני על עמך ועל מולדתך.

על-פי המדרש: אולי נשלחה אסתר, על-ידי מרדכי, אל חצר-המלכות – כדי להיות מי שתושיע את עמה ואת מולדתה. לפיכך, מצפה מרדכי, שתסמוך על ההשגחה העליונה – ותיטול על עצמה, במודע, את הסיכון שבהתייצבות אל מול 'האחר' הגורלי – המלך אחשוורוש: והתחנני.

בתשובתה למרדכי (כפי שהבין המדרש) מבהירה אסתר את הסיטואציה הגורלית, שתהיה נתונה בה, בשעה שתבוא אל המלך להתחנן לו – כפי שידוע לו וידוע לך: **אשר כל איש ואשה אשר לא יקרא – אחת דתו להמית...**

בתגובתו חושף מרדכי את שהוא יודע על שעובר בנפשה של אסתר – מי שכבר מעורה ומקובלת בחצר-המלכות – ולפתע מתבקשת לסכן את כל הישגיה. אסתר מחרישה – כביאור שנתנו לביטוי להתחנן לו (= אליו 'האחר'):

ויאמר מרדכי להשיב אל אסתר: אל תדמי בנפשך להמלט (ב)בית-המלך מכל היהודים. כי אם החרש תחרישי בעת הזאת, רוח והצלה (=כלומר – הצלה) יעמוד ליהודים ממקום אחר – ואת ובית אבין תאבדו...

ומי יודע, אם (לא) לעת כזאת הגעת למלכות...

אסתר מתעשתת – ומוכנה ליטול על עצמה את הסיכון: **וכאשר אבדתי – אבדתי: בלא שתקרא – ותעמד בחצר בית המלך הפנימית נכח בית המלך... ויהי כראות המלך את אסתר המלכה עמדת בחצר נשאה חן בעיניו... ובהמשך – פְּרָשָׁה לפניו את הרשת של תכניתה: יבוא המלך והמן היום אל המשתה, אשר עשיתי לו...**

בתכניתה מבקשת אסתר לעורר את חשד המלך בנאמנות יועצו, המן, המתנשא מעל כל השרים וצובר כוח וביטחון; עד שאולי קֶשֶׁר קֶשֶׁר עם אסתר...

ואכן (פרק ו) **בלילה ההוא נדדה שנת המלך, ויאמר (=ויצוה) להביא את ספר הזכרונות, דברי-הימים, ויִהְיוּ נקראים לפני המלך.**

הופעת המן בחצר עם בוקר והצעתו – **את אשר יַעֲשֶׂה לאיש, אשר המלך חפץ ביקרו – מאששת את חשד המלך.**

ההוכחה הסופית באה במהלך המשתה השני, כאשר: **והמלך שב מגנת הבית אל בית משתה היין – והמן נִפֵּל (=ראה, שהמן נופל) על המטה, אשר אסתר עליה. ויאמר המלך: הגם לכבוש את המלכה עמי בבית?! סופו של המן נחרץ – כפי שתכננה אסתר. עתה נותר לה להשלים את המשימה (פרק ח'):**

ותוסף אסתר ותדבר לפני המלך, ותפל לפני רגליו ותבך, ותתחנן לו – להעביר את רעת המן האגגי ואת מחשבתו, אשר חשב על היהודים.

נראה לנו, כי הפעם, הביטוי **ותתחנן לו**, בא במשמעות של בקשה ותחינה – לגופו של עניין בלבד. ואכן המלך מצווה: **ואתם כתבו על היהודים כטוב בעיניכם בשם המלך...** נמצא אפוא, שסיפור אסתר נזקק לשתי המשמעויות של הביטוי **להתחנן**:

בפעם הראשונה אסתר אכן ניצבת מול המלך, אשר בתנועת-יד מתעכבת אחת – עומד לחרוץ את גורלה לחיים או למוות. אותה שעה אסתר מחרישה – ובה-בשעה מתכננת את שיתברר לנו בהמשך האירועים: הפלת המן בפת, שהיא טומנת לו. בפעם השנייה אסתר ניצבת מול המלך האוהד ומבקשת ממנו להפר את מחשבת המן לפגוע בבני-עמה.

להתחנן אל... ולפני

המשמעות השנייה של "להתחנן" – כ"מבקש" או "מתפלל" – מצויה בספרות המקראית, ביחוד בזיקה אל 'האחר האולטימטיבי' – האלוהים – או לפניו.²⁸

לשון "לפני" מצויה בלשון הסיפור:

מל"א ח', נט (בתפילת שלמה): **ויהיו דברי אלה, אשר התחננתי לפני ד', קרבים אל ד' אלהינו יומם ולילה...**

מל"א ט', ג (במענה ד'): **שמעתי את תפלתך ואת תחנונך, אשר התחננתה לפני – הקדשתי את הבית הזה אשר בנתה לשום שמי שם עד עולם...**

דהיי"ב ו, כד (בתפילת שלמה) **...ושבו והודו את-שִׁמְךָ והתפללו והתחננו לפניך בבית הזה.**

דניאל ו', יב (בארמית): **אֲדִין גְּבִירָא אֲלֶךְ הִרְגִישׁוּ וְהִשְׁכַּחוּ לְדַנְיָאֵל בְּעָא וּמִתְחַנֵּן קְדַמָּא אֱלֹהֵי (=אז רָגְשׁוּ הָאֲנָשִׁים הָהֵם וּמִצְאוּ אֶת דַּנְיָאֵל מִבְּקֶשׁ וּמִתְחַנֵּן לִפְנֵי אֱלֹהֵיו).**

לשון "אל" (אליו, לו, ל) מצויה בלשון השירה:

הושע י"ב, ה: **וַיִּשָׂר אֶל מִלֶּאךְ וַיִּכַּל; בָּכָה וַיִּתְחַנֵּן. בֵּית-אֵל יִמְצָאוּ, וְשֵׁם יִדְבַר עַמְנוּ.**

תהלים ל', ט: **אֲלֵיךְ ד' אֶקְרָא, וְאֵל א-דְּנִי אֶתְחַנֵּן.**

תהלים קמ"ב, ב: **קוֹלֵי אֵל ד' אֶזְעַק, קוֹלֵי אֵל ד' אֶתְחַנֵּן.**

איוב ח', ה: **אִם אַתָּה תִּשְׁחַר אֵל אֵל, וְאֵל שְׂדֵי תִתְחַנֵּן.**

איוב ט', טו: **אֲשֶׁר (גם) אִם צִדְקָתִי – לֹא אֶעֱנֶה (אֵין טַעַם לַעֲנוֹת לוֹ, גַּם כִּי אֲבַחֲרָה דְּבָרֵי עַמּוֹ),²⁹ לְמַשְׁפָּטִי (גַּם) אֵל הַדֵּן אוֹתִי אֵין טַעַם, כִּי אֶתְחַנֵּן.**

איוב י"ט, טז: **לַעֲבָדִי קְרָאתִי – וְלֹא יַעֲנֶה, בְּמוֹ-פִי אֶתְחַנֵּן.³⁰**

"להתוודע" ו"להתוודע"

בנסיבות דומות להגדרת 'האדם המתחנן' – גם 'האדם המתוודה' ניצב אל מול 'האחר' (במקרא: האחר האולטימטיבי בלבד – האלוהים) – והוא במצוקה (פיזית או נפשית); כדי להיושע – חייב האדם "להתוודע" על (חטא) שאירע בעבר – והביאו אל מצבו הנוכחי.

במקרא מוצא אתה לשון "להתוודע" רק בעמידת האדם אל מול האל – בצירוף "אל" או "לפני"

28. אפשר בהשפעה, מודעת או בלתי-מודעת, של הכתוב: **ואתחנן אל ד'**, שבנאום משה.

29. בפסוק הקודם (ד'): **אֵף כִּי אֲנֹכִי אֶעֱנֶנּוּ – אֲבַחֲרָה דְּבָרֵי עַמּוֹ.**

30. הכתוב היחיד; שהביטוי **ואתחנן** מופיע בזיקה לאדם, והאובייקט נחות במעמדו מהפונה אליו.

– כפי שמצינו בלשון "להתחנך".³¹

כך בספר ויקרא

(ה', ה): ...וְהִתְנַדָּה אִשְׁרַח טָא עֲלֵיהּ

(ט"ז, כא): וְתַנְדָּה עֲלֵיו אַתְּ כָל עֹנֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל...

(כ"ו, מ): וְהִתְנַדָּו אֶת עֹנֵם...

בספר במדבר

(ה', ז): וְהִתְנַדָּו אֶת חֲטָאתֵם...

בספר דניאל

(ט"ו, ד): וְאֶת־פִּלְלָה לַד' אֱלֹהֵי, וְאֶת־נְדָה...

(ט"ו, כ): וְעוֹד אֲנִי מַדְבֵּר וּמִתְפַּלֵּל וּמִתְנַדָּה (על חֲטָאתַי... (השווה להלן נחמיה א', ו; ט', ב)

בספר עזרא

(י', א): וְכִהֲתַפְּלַל עֲזָרָא וְכִהֲתְנַדָּתוּ בְּכַה וּמִתְנַפֵּל לִפְנֵי בֵּית הָאֱלֹהִים...

ובספר נחמיה

(א', ו): וּמִתְנַדָּה עַל חֲטָאוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל...

(ט', ב-ג): וַיַּעֲמְדוּ וַיִּתְנַדְּדוּ עַל חֲטָאתֵיהֶם וְעֹנֹת-אֲבוֹתֵיהֶם... מִתְנַדְּדִים וּמִשְׁתַּחֲוִים לַד',

אלהי-אבותיהם.

ולבסוף בדברי הימים ב' (ל', כב): ...מִזְבְּחֵיהֶם זִבְחֵי שְׁלָמִים וּמִתְנַדְּדִים לַד', אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם.

בנסיבות דומות מצויה לשון "להתוודע" – בספר בראשית, ואפשר גם בספר במדבר.³² בשני המקראות הסיטואציה מביכה מאוד, ו'המתוודע', הניצב אל מול 'האחר', מבקש להבהיר את הדברים – מתוך התייחסות אל העבר.

לאחר נאומו המרגש של יהודה³³ אומר הכתוב (בראשית מ"ה, א-ה):

וְלֹא יָכַל יוֹסֵף לְהִתְאַפֵּק לְכָל הַנְּצַבִּים עֲלָיו, וַיִּקְרָא: הוֹצִיאוּ כָל אִישׁ מֵעָלָי!

וְלֹא עָמַד אִישׁ אִתּוֹ – בְּהִתְנַדֵּעַ יוֹסֵף אֶל אַחִיו. וַיִּתֵּן אֶת קְלוֹ בְּבִכּוֹ...

וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אַחִיו: אֲנִי יוֹסֵף. הַעוֹד אֲבִי חַי?! וְלֹא יָכַלוּ אַחִיו לַעֲנוֹת אֹתוֹ, כִּי נִבְהָלוּ מִפְּנָיו.

31. שימו לב: "להתוודות" נמשך אל "להודות" – אותו שורש במשמעות של הודאה על האמת. במשמעות זו ובמשמעות האחרת – אסירות-תודה – מוצא אתה במקרא התייחסות לאלוהים בלבד – להוציא הכתוב האחד (בראשית מ"ט, ח): **יְהוּדָה אֶתְּךָ יוֹדוּךָ אַחִיךָ... יִשְׁתַּחֲווּ לְךָ בְּנֵי אֲבִיךָ.**

32. במעמד המביך של אהרן ומרים (במדבר י"ב, א-ט). וַיֹּאמֶר שְׁמֵעוּ נָא דְבָרַי: אִם יִהְיֶה נְבִיאֵכֶם (מתווכסם; אם יהיה – נביא) ד' – בְּמַרְאֵה אֱלֹהֵי אֲתוֹנְדָע, בְּחִלּוֹם אֲדַבֵּר בּוֹ (אתגלה אליו – זאת בלבד). לֹא כֵן עֲבָדֵי מֹשֶׁה (אשר) בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא: פֶּה אֵל פֶּה אֲדַבֵּר בּוֹ, וּמִרְאָה – וְלֹא בְּחִידוֹת, וְתִמְנַת ד' יִבִּישׁ! וּמִדּוֹעַ לֹא יִרְאֶתֶם לְדַבֵּר בְּעַבְדֵי, בְּמִשְׁה!?! הַהֲתוֹדְעוֹת הָאֱלוֹהִית שֶׁהִכַּתְתֶּם כְּעֵבֶר (במִרְאָה, בְּחִלּוֹם וּבְחִידוֹת) שׁוֹנָה מֵהֲתוֹדְעוֹת הָאֵל עִם מֹשֶׁה הָאִישׁ (פְּנִים אֶל פְּנִים).

33. ראו מאמרו של אררט, וינחם אותם (לעיל הערה 12).

ויאמר יוסף אל אחיו: גשו נא אלי! – ויגשו.

ויאמר: אני יוסף, אחיכם, אשר מכרתם אתי מצרימה... כי למחיה שלחני אלהים לפניכם.

כדי להרגיע את אחיו, במצוקתם, נדרש יוסף – בעת התוודעותו – לאירועי העבר, הגלויים-הידועים, תוך שהוא נותן להם, עתה, פרשנות אלוהית נסתרת-נעלמה.³⁴

פעלים נוספים

מתוך עשרות הפעלים בהתפעל, בספרי-המקרא – נראה לנו, כי עוד כמה מהם שומרים על המשמעות הייחודית, שגילינו בפעלים שהבאנו לעיל: האדם ניצב אל מול 'אחר', בסיטואציה קשה או מביכה, ש'יצאיה' הימנה כרוכה באירוע שקרה בעבר.

1. "להתגולל" (בראשית מ"ג, יח): **וייראו האנשים, כי הובאו בית יוסף. ויאמרו: על דבר הכסף השב באמתחתינו בתחלה – אנחנו מובאים להתגלל עלינו³⁵ ולהתנפל עלינו ולקחת אתנו לעבדים ואת חמרינו. המילה בתחלה מצביעה על מעשה מן העבר, העשוי לגרום לסיטואציה קשה בהווה.**

2. "להצטדק" (בראשית מ"ד, טז): **ויאמר יהודה: מה נאמר לאדני, מה נדבר, ומה נצטדק?! האלהים מצא את עון עבדיך...³⁶ מעשה בעבר – המבאר, כביכול, את הסיטואציה המביכה עתה.**

3. "להתרפס" (משלי ו', ג-ה): **עשה זאת אפוא, בני, והנצל, כי באת בכף רעך; לך (הזדרז) התרפס ורהב (התייצב אל מול)³⁷ רעיד (ביחיד)... הנצל כצבי מיד³⁸ וכצפור – מיד יקוש (שטמן לך רעך). אם באת במוקש, שנטמן לך בעבר, אין לך בררה אלא להשפיל עצמך בסיטואציה הבלתי-נעימה שנקלעת אליה עתה.**

לסיום

מן הראוי לציין, כי רבים מן הביטויים שבהתפעל הייחודי שהצגנו הם יחידאיים במקרא. ואולי, התופעה נדירה, משום שהביטוי הלשוני, המורכב מדי, נדחה מפני שימושו הפשטני יותר.

בדורות הבתר-מקראיים – ועד לעת החדשה – חלה התפתחות נוספת במשמעויות המגוונות של בנין התפעל.³⁹ ועניין זה מחייב דיון נפרד.

34. ראו ארטט (שם).

35. הביטוי **להתגולל על** יחידאי במקרא.

36. ראו **מדרש בראשית רבא**, פרשה צ"ב, ט (מהדורת תיאודור-אלבק [לעיל הערה 8], עמ' 1149): **"ומה נצטדק** – בגביע (פירוש זה מובא בפירוש חזקוני). ספורנו פירש: להוכיח במישור, שהיה הכל תחבולה להתעולל.

37. **התרפס** – פועל יחידאי במקרא – מתפרש על-פי **ורחב** (על-פי עקרון התקבולת הנרדפת). והאחרון מתבאר על-פי (תהלים קל"ח, ג): **ביום קראתי – ותענני; מרהיבני בנפשי עז** – תיתן לי אומץ להתייצב אל מול העומד נגדי.

38. מוטב לפרש: מיד (יקוש) – מילה, המופיעה בצלע השנייה – במשמעות: הצייד שטמן מוקש או מיד המוקש.

39. ראו ע' אורנו, **דקדוק הפה והאוזן**, ירושלים תש"ך, עמ' 69.

הוראות בנין התפעל: רוב הפעלים גמילים – חוזרים או הדדיים: **התלבש, התרוחן; התפשר, התכתב.**

חלקם סבילים: **התבשל, נשתכת.** ומיעוטם פעילים-עומדים: **התבונן, התאוה, התהלך.**

רבים מן הפעלים החוזרים מורים על שינוי במצב: **התגור, התיחד, התאשלם (=התאסלם), התנצר, השתגע, התיאש, התעור.**

ומהם מורים על שינוי מצב מדומה: **התחכם, התחלה, התחסד, השתקה** – עשה עצמו כחכם, כחולה, כחסיד, כשוטה.